

Isključenje i zagrljaj: Pomirenje u djelima Miroslava Volf

Corneliu Constantineanu

Institutul Teologic Pentecostal, București

corneliu_c@yahoo.com

UDK:262.1; 261.6

Pregledni rad

Primljeno: 2, 2013.

Prihvaćeno: 3, 2013.

Uvod

Među suvremenim teolozima Miroslav Volf se ističe kao pisac koji je opsežno pisao i najvjerojatnije dao najznačajniji doprinos na temu pomirenja.¹ Dvostruk je razlog zbog kojega Miroslav zavređuje posebno razmatranje. Prvo, on je razvio svoju teologiju o pomirenju u kontekstu prepunom uznemirujućih ratova, i iz istinske brige za društvene i političke stvarnosti današnjice; njegova se djela kao takva odlikuju dubokom zabrinutošću oko konkretnih pitanja i primjena kršćanske vjere u današnjem svijetu. Drugo, Volf je pomno pratio biblijski tekst služeći se njime interaktivno u svom radu; dakle, on se ne bavi samo pitanjem društvenog značenja pomirenja iz različitih kutova gledanja, već također nudi snažne biblijske temelje za svoju teologiju.

Doktor Miroslav Volf je Henry Wright profesor teologije na Yale Divinity School i direktor Yale Centre for Faith and Culture. Utjecajan je kršćanski teolog, vrlo poznat po svojim djelima iz sustavne teologije, moralne etike, pomirenja, mirotvorstva te po svojoj aktivnoj ulozi u promicanju teologije praštanja, nenasilja i jedinstva. Miroslav Volf rođen je u Osijeku, u Hrvatskoj, a obrazovao se na Evanđeoskom teološkom fakultetu u Osijeku (BA, *summa cum laude*); na Fuller Theological Seminary (MA, *summa cum laude*); te na sveučilištu u Tübingenu (dr. theol, *summa cum laude*, i dr. theol. habil, oba pod mentorstvom prof. Jürge-na Moltmanna).

Osim desetaka znanstveno teoloških članaka, Volf je autor deset knjiga, uključujući *Work in the Spirit: Toward a Theology of Work* (Oxford UP); *After*

1 Za potpuniji popis Volfovih djela na temu pomirenja, vidi literaturu na kraju članka.

Our Likeness: The Church as the Image of the Trinity (Eerdmans) – za koju je dobio nagradu časopisa *Christianity Today*; *A Passion For God's Reign: Theology, Christian Learning And The Christian Self* (Eerdmans); *Exclusion And Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness And Reconciliation* (Abingdon) – Grawemeyerova nagrada (2002) za područje religije; *Free of Charge: Giving and Forgiving in a Culture Stripped of Grace* (Zondervan) – knjiga koja je određena kao službena nadbiskupska korizmena knjiga za 2006. godinu; *The End of Memory: Remembering Rightly in a Violent World* (Eerdmans). Časopis *Christianity Today* uvrstio je njegovu knjigu *Exclusion and Embrace* (*Isključenje i zagrljaj*) među 100 najboljih vjerskih knjiga dvadesetog stoljeća. Često predaje i poučava u Istočnoj Europi.

Osobno, vrlo sam zahvalan Miroslavu Volfu što sam bio počašćen imati ga za profesora, mentora i prijatelja gotovo dvadeset godina. Nitko me nije potaknuo tako duboko u mojoj teologiji i kršćanskoj praksi kao što je to učinio Volf, i nikada neću zaboraviti njegov najozbiljniji savjet studentu teologije: "Ako ne proučavaš teologiju iz predanosti prema Isusu, spakiraj svoje stvari i idi kući!" On je uistinu na značajan način oblikovao moje promišljanje općenito, a posebice o pitanju pomirenja.

Ovaj članak je proširen pregled Volfovih djela na temu pomirenja, posebno ističući one aspekte u njegovim djelima koji su od iznimne važnosti za raspravu o društvenoj dimenziji pomirenja. Dakle, ovo nije iscrpna obrada i kritički osvrt na Volfovu cjelokupnu misao o pomirenju. Usredotočit ću se uglavnom na njegovu najznačajniju knjigu o pomirenju, *Exclusion and Embrace* (*Isključenje i zagrljaj*), te ukratko na dvije glavne studije, "The Social Meaning of Reconciliation" (Društveno značenje pomirenja) i "Trinity is Our Social Program" (Trojstvo je naš društveni program).

Isključenje i zagrljaj: Identitet, drugost i pomirenje²

Teza

Drama suvremenog svijeta, s njegovim rasprostranjenim kulturnim, etničkim i rasnim sukobima s jedne strane, te snažnom napetošću između "Boga koji oslobađa one koji su u potrebi i Boga koji napušta Raspetoga" s druge strane, predstavlja

2 Miroslav Volf, *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness and Reconciliation* (Nashville: Abingdon, 1996).

početnu točku Volfvog teološkog istraživanja 'identiteta', 'drugosti' i 'pomirenja' u njegovoj knjizi *Isključenje i zagrljaj*. Pisana s nedvosmislene kršćanske perspektive, knjiga otkriva Volfovu duboku intelektualnu borbu – pokušaj pronalaženja načina premošćivanja napetosti između poruke križa i svijeta nasilja – te njegovo duhovno putovanje u kojemu on, kao kršćanin koji živi u svijetu nepravde, potlačenosti i nasilja, pokušava ostati vjeran evanđeoskoj priči i Kristovim zahtjevima nastavljajući borbu za pravdu, istinu i mir. "Kako u traženju pravde za potlačene ostati vjeran i daru oprostjenja koji je Raspeti darovao zločincima?" (11).³ Uistinu, kako može čovjek sudjelovati u rješavanju ove napetosti, a da ne iznevjeri ni napućene, izrabljivane i marginalizirane, ni dvostruki nalog kršćanske vjere za pribavljanjem pravde žrtvama i prihvatanja zločinca? Postoji li jasan kršćanski stav prema drugome, model po kojemu se može riješiti napetost između "krvi nedužnih koja je vapila k Bogu i... krvi Božjega Janjeta koja je prolivena za krivca"? (11).

Navedena su pitanja iznimno složena i teško je odgovoriti na njih. No ipak, čitajući Volfovu knjigu, može se dokučiti njegov neupitan odgovor: *voljnost prihvatiti drugoga*. Čitav se argument temelji na metafori "zagrljaja" koji spaja tri ključne, povezane teološke teme koje su bitne za ovu tezu: uzajamnost ljubavi u Trojstvu koja daruje sebe; ispruženu Kristovu ruku s križa prema 'bezbožnome'; i raširene ruke 'Oca' koji dočekuje 'izgubljene' (31). Evo na koji način Volf iznosi bit svoje teze:

Voljnost da sebe damo drugima i da ih "zagrlimo", da prilagodimo svoj identitet tako da napravimo mjesta za njih, prethodi svakom sudu o drugima, osim suda kojim ih identificiramo kao ljudska bića. Voljnost da prigrlimo druge prethodi svakoj "istini" o drugima i svakoj konstrukciji o njihovoj "pravdi" (naglasak autorov) (31).

Način formuliranja ove teze ističe temeljnu kategoriju koju će autor upotrijebiti kako bi razradio svoj argument ('identitet', 'zagrljaj' nasuprot 'istina', 'pravda') i određuje oblik njegovog argumentiranja. Naravno, prije adekvatnog bavljenja središnjom tezom, on razvija koncept 'identiteta' i raspravlja o fenomenu 'isključenja' protiv kojega on kasnije gradi svoj glavni argument o 'zagrljaju'. Naglasak je na prvenstvu milosti te na prioritetu 'voljnosti da se zagri' jedino održiv nasuprot pretpostavke da se borba za istinu i pravdu podrazumijeva. Istina i pravda, međutim, mogu se adekvatno provoditi jedino unutar vidokruga spremnosti prihvatanja, iako je, Volf će odmah dodati, samo prihvatanje uvjetovano priznavanjem istine i vršenjem pravde.

3 U tekstu su preuzeti citati iz hrvatskog izdanja Volfove knjige pod nazivom *Isključenje i zagrljaj: Teološko promišljanje identiteta, drugosti i pomirenja* u prijevodu Brune Filli-Terešak i izdanju STEPresa (Zagreb, 2002).

Identitet i drugost

Sve učestaliji sukobi kultura na globalnoj razini “dio su većeg problema identiteta i drugosti” (18), tvrdi Volf, i stoga, svaki osvrt na društvene stvarnosti treba dati ključno mjesto upravo pitanju identiteta. Volf ističe premještanje zanimanja u političkoj filozofiji od “politike jednakog dostojanstva” u “politiku razlika” (slijedeći Charlesa Taylora) – što snažno prikazuje da je pitanje identiteta i različitosti nužno. U svjetlu snažnih dokazivanja mjesnih i plemenskih identiteta, “možda nije pretjerano ustvrditi da će budućnost našega svijeta ovisiti o tome kako ćemo se odnositi prema identitetu i razlikama” (22).

Tri glavne linije pristupa pitanju identiteta i drugosti koje Volf prepoznaje (univerzalistička opcija, komunitarna opcija i postmodernistička opcija) usredotočene su na društvene poretke – sva društva prolaze kroz dinamiku između društvenih poredaka i društvenih činitelja gdje društvena uređenja nastoje uvjetovati društvene činitelje, koji pak, opet, oblikuju društvena uređenja. Nasuprot tome, iako Volf ističe da pitanje društvenih poredaka nipošto nije nevažno, on prepušta izvršenje toga zadatka kroz suradnju između kršćanskih gospodarstvenika, političkih znanstvenika, socijalnih filozofa i teologa. Kao teolog, on se usredotočuje na društvene činitelje:

Umjesto da razmišljam o tome kakvu bismo vrstu društva morali stvoriti da bi ono odgovaralo šarolikosti pojedinaca i skupina, želio bih istražiti *kakve bismo mi to osobe trebali biti* da bismo skladno živjeli s drugima. [Teolozi] bi se trebali manje baviti društvenim poretkom, a više *odgajanjem takve vrste društvenih činitelja koji će biti spodobni zamisliti i stvarati pravdoljubiva, istinoljubiva i miroljubiva društva, te stvaranjem kulturnog ozračja u kojemu će se takvi činitelji moći uspješno razvijati* (23).

Dakle, vrsta pitanja koja Volf razmatra odnosi se na identitet ‘osobnosti’, *situiranih* u određenim društvenim i kulturnim kontekstima: Kako trebaju promišljati svoj identitet i kako se odnositi prema onima koji su drukčiji? Kako se trebaju miriti s drugima? Nadalje, “što bi trebalo oblikovati društvene činitelje tako da oni mogu stvarati zdrava društvena uređenja umjesto toga da jednostavno dopuštaju da društveno uređenje oblikuje njih? S kojeg bismo motrišta trebali razmišljati o prirodi neke osobnosti i o njezinu odnosu prema drugima?” (24).

Pojam ‘osobnosti’ nikada ne može biti apstraktan pojam zbog toga što su ‘osobnosti’ uvijek ‘situirane osobnosti’, situirane u vlastitoj kulturi. Stoga je pitanje identiteta uvijek složeno pitanje koje se odnosi na dinamički odnos između kulture i osobnosti te odnosa između te osobnosti prema ‘dugome’. Općenita tendencija ljudi (uključujući i kršćane) da budu odani vlastitoj kulturi neminovno vodi u vid “sakralizacije kulturnoga identiteta”, zarobljenosti vlastitom kulturom, a time i do neadekvatne dinamike odnosa između kulture i osobnosti. Da bi se to

izbjeglo, potrebno je “njegovanje pravilnog odnosa između distance od kulture i pripadanja toj kulturi” (40). Nadovezujući se na priču o Abrahamovu pozivu i njezinu prisvajanju od strane ranih kršćana, posebice Pavla, Volf tvrdi da kod kršćana mora doći do sveobuhvatne promjene u odanosti – neophodan pomak za ‘odlazak’ iz odanosti danoj kulturi u potpunu odanost Bogu svih kultura, “pomak... od pojedinačnosti ‘naroda’ na sveobuhvatnost višekulturalnosti, od lokalnosti određene zemlje na globalnost svijeta” (45). No kako izbjeći opasnost da lokalna kultura izgubi svoju posebnost u korist ‘univerzalnosti’? Pavao pruža okvir za odgovor na ovo pitanje: Kristov križ, kao temelj novoga društva, stvara jedinstvo u tome što Krist daje samoga sebe ‘za mnoge’, a ne ‘protiv mnogih’. U tom društvu koje nastaje na taj način, ‘Kristovo tijelo’, različitosti među mnogim udovima ne bivaju uklonjene, već su okupljene u jedinstvo u “složeno međudjelovanje različitih tijela – židovskih i poganskih, ženskih i muških, robovskih i slobodnjačkih” (50). Implikacije ovog Pavlovog argumenta vrlo su važne za odnos između kršćanske vjere i ostalih skupnih identiteta. Kulturološka posebnost se može zadržati, no istodobno svaka se kultura mora odreći svojih “plemenskih božanstava”:

Religiju se mora deetnizirati kako bi se etnička pripadnost mogla desakralizirati. Pavao je svakoj kulturi zaniijekao konačnost kako bi joj dao legitimnost u široj obitelji različitih kultura... I distanca i pripadanje su nužni. Pripadanje bez distance uništava... ali distanca bez pripadanja izolira (51-52).

Ovaj “odmak” od svoje vlastite kulture čini dvije važne stvari: on u nama stvara mjesta da primimo druge i nalaže osudu protiv zla u svakoj kulturi (53-54). Kršćani se distanciraju od svoje vlastite kulture jer, slijedeći Raspetoga, oni shvaćaju da postoji konačna stvarnost koja je daleko važnija od njihove kulture; stoga su spremni biti potpuno odani Bogu i njegovu obećanom novom svijetu:

... jednom nogom čvrsto u vlastitoj kulturi, a drugom u Božjoj budućnosti... imaju tu povlašteno motrište s kojega sagledavaju i sude o sebi i o drugima, ne samo u vlastitim kategorijama, već u svjetlu Božjeg novog svijeta – svijeta u kojemu je veliko mnoštvo (55) “iz svakog naroda i plemena, puka i jezika” okupljeno “ispred prijestolja i ispred Janjeta” (Otk 7,9; 5,9).

Grijev kao isključenje

Razlog rasprostranjene prakse isključenja, barem djelomice, leži u prevladavajućem nedostatku razumijevanja i stvaranja nečijeg identiteta kao “čisti” bez “drukih”. Međutim, Volf tvrdi da dublje proučavanje izvještaja o stvaranju u Postanku nudi daleko bolji model izgrađivanja našeg identiteta. On koristi izraz “diferencijacija” kako bi opisao međuovisnost između “razdvajanja-i-združivanja” u kre-

ativnoj aktivnosti što sugerira da pojam identiteta nije samo u sebe zatvoreno, izolirano i samoidentično biće, već naprotiv, on uključuje povezanost, razliku i heterogenost (60-68).

Ljudska se osobnost ne oblikuje kroz jednostavno odbacivanje drugoga... već kroz složen postupak "uzimanja unutra" i "zadržavanja vani". Mi smo oni koji jesmo ne zato što smo odvojeni od drugih koji su pokraj nas, već zato što smo *istodobno* odvojeni i povezani, *istodobno* zasebni i u odnosu;... Identitet je rezultat razlikovanja od drugoga i internalizacije odnosa prema drugome; on proizlazi iz složene povijesti "diferencijacije", u kojoj sudjeluju i osobnost i drugi prilagođujući svoje identitete svojim uzajamnim djelovanjem (68).

Ako je ovo prihvaćena definicija identiteta, tada sve što proizlazi iz nje ili proturječi ovim dvama elementima ("združivanje" i "razdvajanje") je *isključenje* – što nalaže presijecanje veza koje spajaju, i brisanje odvajanja. Sve što ne uzima u obzir model međuovisnosti između sebe i drugoga je isključenje, grijeh je. Bez obzira na način kako se očituje (kao isključenje, asimilacija, vlast, napuštanje itd) praksa isključenja uvijek podrazumijeva potragu za čistoćom, krivljenje drugoga te želju za protjerivanjem "drugih" iz našega svijeta.

Poteškoća oko ovoga pristupa je, naravno, u određivanju tko je u stanju donijeti "neisključivačke sudove" između legitimne diferencijacije i nelegitimnog isključenja. Uistinu, koje osobe mogu postupati na taj način, i još specifičnije, *kakvo* bi središte takve osobe morale imati? (71 i dalje). Volf odgovara razmatranjem Pavlove izjave o prirodi kršćanskoga življenja u Galaćanima 2,19-20. Pavao decentrira svoje *ja* (stari čovjek je "razapet s Kristom"), ali također on recentrira sebe oko Krista ("Krist živi u meni"). Priča o Kristu, u njegovoj ljubavi koja daruje sebe, u središtu je Pavlove osobnosti – Isus Krist je sastavni dio Pavlova novog identiteta. Za kršćane je to "decentrirano središte" ljubavi koja daruje sebe" u stanju pomagati im da donose neisključivačke sudove i odlučivati "o sudbini drugosti na pragu preko kojega se prelazi u osobnost" (74). Međutim, takve sudove ne treba donositi (zapravo, oni se ne mogu donositi) između "nedužnih" i "krivih" strana. U svijetu nasilja čak ni žrtve ne mogu zadržati svoju nedužnost, tvrdi Volf, zbog toga što "uz to što pozljeđuje, nanošenje zla stalno iznova stvara svijet bez nedužnosti. Zlo rađa novo zlo, a počinitelji zla oblikuju žrtve na svoju ružnu sliku... žrtva i zločinac povezani su tragičnom solidarnošću grijeha, koja samu sebe trajno održava" (84). Volf spremno potvrđuje da ta solidarnost grijeha ne znači i *jednakost grijeha* (koja "pretapa sve konkretne grijehe u ocean nerazlikovane grešnosti") (85).

Postoji međuovisnost između "univerzalnosti (solidarnosti) grijeha" i "prvenstva milosti", i Volf smatra da je za adekvatno razmatranje socijalnih pitanja koja se temelje na križu, potrebno istražiti narav tog odnosa:

Solidarnost u grijehu ističe da se nikakvo spasenje ne može očekivati od pristupa duboko utemeljenoga na moralnome pripisivanju krivnje i nedužnosti... Pitanje ne može biti kamo smjestiti nedužnost bilo na intelektualnome

ili društvenom zemljovidu i kako doprijeti do nje. Pitanje je prije kako živjeti pošteno i donijeti iscjeljenje svijetu neizbježno lišenome nedužnosti – koja se često izdaje za svoju suprotnost. Odgovor glasi: u ime jedne jedine zaista nedužne žrtve i onoga što je on zastupao, raspetoga Božjeg Mesije, trebali bismo svijet izgrađen na isključivim moralnim polovima – ovdje, s naše strane, “pravedni”, “čisti”, “nedužni”, “istiniti”, i “dobri”, a tamo, na drugoj strani, “nepravedni”, “pokvareni”, “krivci”, “lažljivci”, “zli” – raskrinkati kao neizbježno grešan, a zatim nastojati promijeniti svijet u kojemu se pravda i nepravda, dobro i zlo, nedužnost i krivnja, čistoća i pokvarenost, istina i prevara križaju i presijecaju, vođeni spoznajom da *ekonomija nezaslužene milosti ima prvenstvo pred ekonomijom moralnog prosuđivanja* (87).

U svijetu u kojemu se snažna stvarnost zla prodorno očituje i prikazuje kao da “nema izbora”, gdje svatko biva uhvaćen u neizbježan sustav zla i isključenja, Volf uvjerljivo tvrdi “*moguće je birati*”. Doista, ako nitko nije nedužan, nastojanja ka pomirenju trebala bi podrazumijevati temeljnu pretpostavku da “*nikoga nikada ne bismo smjeli isključiti iz svoje voljnosti da ga prigrlimo*” (88). To je logika novozavjetnoga naloga ‘ljubiti neprijatelje’, napominje Volf, pokazujući da je “u srži kršćanske vjere uvjerenje da druge ne moramo smatrati nedužnima da bismo ih voljeli, već da ih treba prigrliti *čak i kad ih smatramo zločincima*” (88). No tko zapravo daje snagu za odluku “voljno prigrliti”? I opet, Volf ne zdvaja: to je Duh raspetog Mesije. On zaključuje:

Duh ulazi u tvrđavu osobnosti, decentrira osobnost oblikujući je na sliku Krista koji predaje sebe i oslobađa njezinu volju da bi se mogla oduprijeti snazi isključenja snagom Duha koji prigrljuje. Novi svijet zagrljaja najprije se stvara upravo u tvrđavi krhke osobnosti (2 Kor 5,17). Naoko nejakom snagom Duha – Duha koji puše čak i izvan crkvenih zidova – osobnosti su oslobođene bespomoćnosti kako bi se mogle posvuda boriti protiv sustava isključenja – u strukturama, u kulturi i unutar osobnosti (95).

Zagrljaj

U središnjem poglavlju knjige pod jednostavnim naslovom “Zagrljaj”, Volf predlaže način prevladavanja krute polarnosti koja podrazumijeva “ili mi ili oni”, tvrdeći da je moguće slomiti krug nasilja i živjeti kao društvo koje prigrljuje umjesto da isključuje. Pokušavajući artikulirati način života u uvjetima neprijateljstva, Volf iznosi tezu “da je Božje prihvaćanje neprijateljskog čovječanstva u zajedništvo s Bogom model načina na koji bi se ljudska bića trebala odnositi jedni prema drugima” (104). Čitav je argument napisan s perspektive “žrtava” i njihove želje oponašati Kristovu ljubav koja daruje sebe u svijetu neprijateljstva. Ključno pitanje koje Volf postavlja jest: “*Što nam je potrebno da bismo mirno živjeli u odsut-*

nosti konačnog pomirenja?” (114). Međutim, jedino vizija konačnoga pomirenja (koje u konačnici donosi Bog) predstavlja temelj borbe za nekonačno pomirenje. Jedini način na koji može doći do pomirenja s drugim je “ako je osobnost, vođena pričom o Trojedinome Bogu, spremna prihvatiti drugoga u sebe i provesti prilagodbu vlastitog identiteta u svijetu različitosti toga drugoga (115).

Četiri su bitna koraka u tom progresivnom pomaku od isključenja ka pomirenju koje Volf analizira: ‘pokajanje’, ‘oprostenje’, ‘davanje mjesta u sebi za drugoga’ i ‘iscjeljenje sjećanja’. U tom je argumentu izvanredna činjenica to što Volf rasvjetljava sve ove elemente iz perspektive “žrtve” i “ugnjjetavanoga”. Žrtve se trebaju pokajati zbog toga što su dopustile da njihovi životi i ponašanje budu preobraženi ideologijama i ponašanjem tlačitelja, zanemarujući radikalni nalog Isusove poruke za čistim srcem. I definitivno, “društvena promjena koja je u skladu s vizijom Božje vladavine - Božjega novog svijeta - ne može se dogoditi *bez promjene njihova srca i ponašanja* (119, naglasak autorov).

Dopuštanjem da nasilno ponašanje oblikuje njihov vlastiti karakter i život, žrtve jačaju dominantne prakse tlačitelja i nastavljaju zlo. Volf tvrdi da ne može doći do društvene promjene, bez promjene srca i bez pokajanja - što znači “oprijeti se zavodljivosti grešnih vrijednosti i praksi i dopustiti da novi poredak Božje vladavine bude uspostavljen u mojem srcu” (120). Ako nastavimo govoriti o potrebi pokajanja žrtava, možda ćemo doprinijeti *“stvaranju one vrste društvenih činitelja koji su oblikovani vrijednostima Božjeg kraljevstva i, prema tome, sposobni sudjelovati u projektu autentične društvene preobrazbe”* (122).

Opraštanje, drugi korak prema pomirenju, jednako je težak kao i prvi. Prijestupnici koji se ne pokaju potiču “automatizam uzajamnoga isključenja” te instinktivnu želju za osvetom. Na taj način dolazi do beskrajne vrtne spirale osvete - “pravedna” osveta uzrokuje “pravednu” protuosvetu; nadalje, činjenica da se u većini slučajeva zla djela koja netko učini te njihove posljedice ne mogu poništiti, čini osvetu naizgled jedinom preostalom opcijom. No ipak, postoji izlaz, i to kroz opraštanje. Ne samo svojim učenjem, već je i svojim životom Isus naučavao ovu istinu: “Oče, oprosti im jer ne znaju što čine” - i tako postao najvišim primjerom sjedinjenja istine i snage opraštanja. No što je s pravdom? Je li opraštanje zamjena za pravdu? Volfov izravan odgovor glasi, *Ne*. No “u sklopu stroge pravde davanja zadovoljštine pomirenje nije moguće” izvan okvira praštanja (127). Međutim, “svaki čin oprostjenja uzvisuje pravdu; on usmjeruje pozornost na njezino kršenje upravo ponudom da se odrekne njezinih zahtjeva... [i] pruža okvir unutar kojega se može plodonosno provoditi potraga za pravilno shvaćenom pravdom” (127). Snaga za tako bolno opraštanje nalazi se samo u “Božjoj prisutnosti” gdje postajemo svjesni da je Bog i ljubav i pravda, da će tlačitelji biti suđeni za zlo koje su učinili svojim žrtvama, i gdje svatko spoznaje svoju vlastitu grješnost.

Kristova ljubav na križu i “međusobno nastanjujuće božanske osobe” u životu

Trojstva pružaju temelj za Volfov treći korak prema zagrljaju: pravljenje prostora u sebi za drugoga. Osim toga što nudi oprosteno neprijateljima, križ u konačnici ima za cilj obnovu zajedništva između otuđenih strana.

Srž križa je Kristov stav da ne dopusti drugome da ostane neprijateljem i da u sebi stvori prostor u koji će moći ući prijestupnik... Križ je posljedica Božje želje da bez nasilja slomi moć ljudskoga neprijateljstva i da prihvati ljudska bića u svoje božansko zajedništvo... Ruke Raspetoga su raširene – one su znak prostora u Božjoj osobi i poziv neprijatelju da uđe (130-131).

Te iste dvije dimenzije ljubavi koja daruje sebe i pravljenje prostora za prihvaćanje drugoga karakteristike su Trojstva – nijedna od tri osobe ne može se definirati bez ostalih dviju osoba; svaka osoba uključuje ostale dvije u sebi u “uzajamnoj unutrašnjosti”. To prihvaćanje drugog “u Bogu” iskazano je na najdublji način prema čovječanstvu na križu; također, to božansko pravljenje prostora proslavljamo i svjesno ga se prisjećamo u življenju crkve kroz euharistiju. Euharistija ne predstavlja samo proslavljanje onoga tko Bog jest i ono što je učinio za otuđeno čovječanstvo, već je istodobno poziv i ovlaštenje kršćanima da čine to isto:

U samome srcu Božje milosti upisano je i pravilo da možemo biti njezinim sudionicima samo onda ako se ne opiremo da postanemo njezinim činiteljima; ono što je učinjeno nama, moramo i mi činiti. Zato što nas je Bog zagrljio, i mi moramo u sebi napraviti mjesta za druge i pustiti ih da uđu – pa čak i svoje neprijatelje (135).

Volf ističe da se treba učiniti još jedan posljednji čin kako bi moglo doći do potpunog pomirenja, a to je “*neka vrst*” zaboravljanja nanesenoga zla. U uspomeni na prijestup drugoga utkano je i neotkupljenje i svezuje oboje odnosom nepomirenja; time se nameće potreba za ne pamćenjem zla. Evo argumenta:

Budući da konačno otkupljenje nije moguće bez otkupljenja prošlosti i budući da svaki pokušaj otkupljenja prošlosti razmišljanjem mora završiti neuspjehom jer nikakva teodiceja ne može uspjeti, konačno je otkupljenje nezamislivo bez određene vrste zaboravljanja (140).

Takav vid zaboravljanja imat će utjecaja na naš život u ovome svijetu sve dok pretpostavljamo da će pitanja istine i pravde biti riješena, da će zločinci biti imenovani i osuđeni, da će žrtve biti sigurne a njihove rane zacijeljene. Jasno, to može biti samo eshatološko zaboravljanje, u konačnici ostvareno u Božjem novom svijetu.

Identitet i “fenomenologija zagrljaja”

Volf opisuje “dramu zagrljaja” u četiri strukturna elementa (‘širenje ruku’, ‘čekanje’, ‘zatvaranje ruku’, ‘ponovno otvaranje’) i iznosi način razumijevanja identiteta

kao stalnog međudodnosa između osobnosti i drugoga (145-150). Nezađovoljna svojim identitetom zatvorenim u sebe, osoba *širi* ruke kao znak želje za drugim; činjenice da je napravila mjesta u sebi za drugoga; te kao poziv drugome da uđe. No budući da osoba poštuje integritet drugoga, ona će *čekati* da drugi dođe. Kada dođe do uzajamnog 'đavanja' i 'primanja', dolazi do zatvaranja ruku u adekvatan zagrljaj. Važno je da sam zagrljaj bude "blag dodir" da bi moglo doći do otvaranja ruku nakon zagrljaja, budući da je u tom događaju "identitet osobe ujedno očuvan i promijenjen, a drugost drugoga ujedno potvrđena kao drugost, ali djelomične i prihvaćena u vječno promjenjiv identitet osobe" (149).

Volf zaključuje ovo središnje poglavlje zaključnim čitanjem priče o izgubljenom sinu u Luki 15,11-32, ističući dvije najvažnije crte priče koje, u određenom smislu, podvlače čitavo poglavlje: "otac daje sebe svojemu otuđenom sinu i prima tog sina natrag u svoj dom" (161). Na koji način treba gledati na identitet da bi se narušeni odnosi mogli obnoviti i doći do zagrljaja? Odnosi imaju prvenstvo pred pravilima, izravno odgovora Volf. Način na koji otac reagira pokazuje da njegov identitet uključuje sinove, te da želja za zagrljajem nije temeljena na moralnosti sinova, iako zapis o postupcima osobe imaju mjesta u obnovljenim identitetima:

Za oca prvenstvo odnosa ne znači ne dopustiti da moralna pravila budu krajnje mjerilo uređivanja odnosa "isključenja" i "zagrljaja" već također odbijanje da gradi vlastiti identitet izolirano od svojih sinova. On ponovno prilagođuje svoj identitet mijenjajući identitetima svojih sinova i tako ponovno gradi njihove slomljene identitete i odnose. On trpi "razočanje" od obojice kako bi kroz tu patnju mogao zadobiti obojicu svojih sinova... i pomoći im ponovno otkriti jedan drugoga kao braću (169).

Budući da je uvjerljivo zagovarao logiku i prvenstvo zagrljaja, u drugom dijelu knjige Volf se bavi ključnim pitanjem "pravde", "istine" i "mira", bez kojih se ne može značajno razgovarati o pomirenju.

Ugnjetavanje i pravda

Unatoč konkurentskim iskazima o pravdi, nemoguće je postići mir bez suglasnosti o pravdi, a bez pravde ne može doći do pravnog poretka. No kako je moguće postići takvu suglasnost u svijetu pluralizma i neprijateljstva? Volf predlaže sljedeće: "slaganje glede pravde ovisi o voljnosti da se zagrlji drugoga i da će sama pravda biti nepravedna sve dok ne postane uzajamnim zagrljajem" (203). On započinje svoje argumentiranje pretpostavkom da svi mi stojimo unutar određene tradicije, čak da stojimo na više od jednoga mjesta, i da društveni smještaj duboko oblikuje naš identitet. Kao kršćani, vezani smo, s jedne strane, za zajednicu kojoj pripadamo i oblikovani njezinim vjervovanjima i praksama te biblijskim tra-

dicijama koje ona posreduje, i s druge strane, danom kulturom koju nastanjuju. Stvarnost življenja u *“društvenim prostorima koji se preklapaju i koji se brzo mijenjaju”* navodi nas da afirmiramo *“temeljne kršćanske obveze na kulturno situirani način”* (217-218). No te obveze mogu utjecati na društvene stvarnosti, posebice na pitanja koja su vezana uz pravdu, jedino ukoliko razvijemo *“prošireni način mišljenja”* ili *“dvostruko gledanje”*, snažno ističe Volf. Praksa takvog *“dvostrukog gledanja”* nalaže:

...da dopuštamo glasovima i motrištima drugih, posebice onih s kojima smo možda u sukobu, da odjekuju u nama i da nam tako pomognu vidjeti njih, kao i sebe, s *njihova* motrišta te da, ako je potrebno, prilagodimo svoje motrište uzimajući u obzir njihovo (220).

Teološki razlog za primjenu dvostrukoga gledanja nalazi se u primjeru Isusa Krista, a također i u *“unutarnjoj logici teologije križa”* (budući da je Bog dao sebe za druge i pozvao bezbožnike da uđu). Volf ističe: *“Vjerujemo li zaista u Isusa Krista koji je bezuvjetno prigrlio nas, bezbožne prijestupnike, naša će srca biti otvorena da prihvate druge, pa čak i neprijatelje, a oči će nam biti otvorene da gledamo s njihovih motrišta”* (222). Dakle, potraga za pravdom u konačnici mora biti potraga za zagrljajem, no ona će biti uspješna jedino ako prakticiramo ovo dvostruko gledanje. Volf daje dva razloga zbog kojih trebamo razgovarati o zagrljaju u svijetu nepravde. Prvi, *“milost zagrljaja mora pomoći pravdi da se primjereno odnosi prema uvijek promjenljivim razlikama među ljudskim bićima”*, i drugi, *“kako je ‘pravda’ nemoćna pred prošlom nepravdom, pomirenje je u konačnici moguće samo kroz praštanje nepravde i konačno zaboravljanje”* (231). Promjena u shvaćanju identiteta osoba upućuje na pomak u shvaćanju pravde. To će biti moguće jedino ako ljudska bića vidimo kao Božju djecu, koju je Bog stvorio da žive zajedno u zajednici ljubavi:

Ako se naši identiteti oblikuju u međusobnom djelovanju s drugima i ako smo konačno pozvani pripadati jedni drugima, onda nam je potreban pomak u pojmu pravde, od isključivog naglaska na donošenju nepristranih sudova prema osjetljivosti za razlike... istinita će pravda uvijek biti na putu prema zagrljaju (233).

Prijevara i istina

Volf opovrgava i modernistička i postmodernistička objašnjenja o naravi i značenju istine – objektivnost *“činjenične istine”* te sumnju u istinu kao *“očitovanje moći”*. Umjesto toga, on predlaže da u potrazi za istinom prakticiramo *“dvostruko gledanje”*, to jest, razmatranje stvari i *“odavde”* i *“odande”* – što će nam omogućiti držati *“drugoga”* drukčijim bez pokušavanja isticanja njegovih razlika. Ovim

procesom promatranja stvari iz perspektive drugih, činimo tri važne stvari, ističe Volf: 1) “zakoračimo izvan sebe”; 2) “prelazimo društvenu granicu i ulazimo u svijet drugoga da bismo ga privremeno nastanili” i 3) “prihvaćamo drugoga u vlastiti svijet” (260-261). Ponavljanjem ovoga procesa možemo steći zajedničko ljudsko razumijevanje i zajednički jezik, i tako vremenom stvoriti zanimanje za pronalaženje istine bez kojega nije moguće tragati za istinom. No istina nikada ne može biti samo apstraktno pitanje koje treba spoznati. Ona je istovremeno pitanje istinoljubivog karaktera, istinoljubivog života kojega osoba živi u određenom društvu; prije nego što će se osoba upustiti u istraživanje o istini, ona mora živjeti istinu u ljubavi – dakako, u odnosu prema drugome (2 Kor 11,10; Ef 4,14 i nadalje): “Treba *istinoljubivo živjeti* da bismo željeli tragati za istinom, da bismo vidjeli istinu kad smo s njom suočeni i da bismo bez straha glasno govorili istinu” (265). Želja za istinom nikada ne može biti odvojena od želje zagrliti drugog – bez čega ne može vladati istina među ljudima, a bez istine ne može biti mira.

Jedna od najvažnijih stvari koje Volf prenosi u ovome dijelu je zapravo to da je istina neophodna i da je uvijek povezana sa zajednicom, ona podupire zajednicu (Jr 9,3-5; 2 Kor 4,2): “Govorimo istinu zato što nam je zajednica važna i tako zajednicu koja nam je važna podupiremo govoreći istinu” (271). Kršćani trebaju uvijek nastojati govoriti istinu i živjeti istinu, kao što se, po svojoj naravi, Bog proroka i apostola uvijek borio za istinu, jer ako zajednica ovisi o istini, istina ovisi o “borbi vjernih ratnika koji se bore za istinu” (271). No oni će moći to postići ukoliko postanu istinoljubivi zbog toga što “istinoljubivost bića preduvjet je primjerenoga znanja” (278). Volf zaključuje s dvije važne implikacije potrage za istinom koje razlaže iz susreta između Isusa, Kaife i Pilata: 1) “istina je važnija od mene samoga”, i 2) “osobnost drugoga vrednija je od moje istine” (280). To će nam omogućiti da stavimo istinu iznad sebe i odbiti nasilje kao sredstvo uvjeravanja drugih u svoju istinu. Doista, samo će takva dvostruka predanost istini i nenasilju omogućiti autentičnu slobodu:

... slobodnima da putujemo iz sebe do drugoga i natrag te da razmatramo našu zajedničku povijest s njihova, kao i s našeg motrišta, umjesto da se zatvorimo u sebe i uporno tvrdimo kako apsolutna istina pripada našem motrištu; slobodnima da živimo istinoljubiv život i tako budemo samozatajnim svjedocima istine a da ne proizvodimo vlastite “istine” i ne namećemo ih drugima; slobodnima da zagrlimo druge u istini, a da se ne upuštamo u otvorene i potajne čino ve prijevarnog nasilja prema njima (281).

Nasilje i mir

Postoje dva važna aspekta položaja religije u društvu u današnjemu svijetu koja se ne mogu poreći: prvo, religija predstavlja značajno obilježje u javnom životu i

ima trajnu važnost; drugo, religija je imala sve važniju ulogu u mnogim sukobima u svijetu. Može se dakle dogoditi da ukoliko se želi postići pomirenje među ljudima, najprije se moraju pomiriti religije, kao što sugerira Hans Küng. Ipak, Volf s pravom ističe da to ne mora nužno biti slučaj jer ima toliko sukoba među ljudima koji pripadaju istoj religiji. Naprotiv, Volf vjeruje da je u potrazi za istinom najvažnija predanost nenasilju i "kritika religijskog ozakonjenja nasilja" bez kojih "religijske slike i religijski vođe i dalje će eksploatirati političari i generali koji nasilje provode" (293-294).

Priča o Kristu, posebice njegov križ, nudi nam najbolju pomoć u izgrađivanju kršćanskog pogleda na nasilje. Volf otkriva četiri načina kojima križ izaziva nasilje: 1) "prekida krug nasilja"; 2) "razotkriva mehanizam žrtvovanja"; 3) on predstavlja "dio Isusove borbe za Božju istinu i pravdu"; i 4) "križ je Božji zagrljaj prijevarnoga i nepravednoga" (299-302). Lekcija koju Kristov križ poučava je jasna: "da je jedina alternativa nasilju ljubav koja daruje sebe, voljnost da se nasilje apsorbira kako bi se zagrljao drugi u spoznaji da istinu i pravdu podupire, i da će je ubuduće podupirati, Bog" (303). Jedino nada i sigurnost Božjega konačnog suda (i osвете) omogućuju nam oduprijeti se nasilju i prakticirati opraštanje i zagrljaj. Jedino kada kršćani slijede Raspetoga moguće je ostvariti biblijsko viđenje:

Sigurni u Božju pravdu i ojačani Božjom nazočnošću, oni moraju prekinuti krug nasilja tako što će odbiti da budu uhvaćeni u automatizam osвете ... neprocjenjiv čin odbijanja da se osvetimo često postane sjemenom iz kojega iznikne krhak plod mira Pedesetnice – mira među ljudima iz različitih kulturnih prostora okupljenih na jednome mjestu, koji razumiju jezike drugih i međusobno dijele svoja dobra (314).

"Društveno značenje pomirenja"⁴

U ovome članku Volf još izravnije raspravlja o specifičnim pitanjima nemogućnosti crkava da djeluju kao činitelji pomirenja i o njihovu sudjelovanju u društvenim sukobima diljem svijeta, te predlaže temu pomirenja kao ključnu kategoriju za kršćansko društveno angažiranje. Prema njegovoj procjeni, "zbunjenost oko odanosti" – prevladavajuća odanost njihovim dotičnim kulturama i etničkom porijeklu – a time i zablude oko službe pomirenja, pružaju adekvatno objašnjenje za neuspjeh crkve u situacijama sukoba. Uistinu, Volfovo zapažanje da postoji "vrlo uznemiravajući nedostatak kontinuiranih pokušaja povezivanja s ključnim teološkim vjerovanjima o pomirenju s oblikom društvenih odgovornosti crkve" (8). Usko shvaćena doktrina o pomirenju kao "*pomirenje duše s Bogom*", s jed-

4 Volf, "The Social Meaning of Reconciliation," u *Transformation* 16:1 (1999), 7-12.

ne strane, i “*potraga za slobodom i borba za pravdom*” kao središte društvenog programa crkve, s druge strane, lišili su poruku pomirenja njezine društvene dimenzije i “učinili su crkve nemoćnima u situacijama sukoba” (9). Pokušavajući ispraviti te nedostatke Volf nas potiče da damo prvenstvo pomirenju i “shvatimo borbu za pravdu kao dimenziju provedbe pomirenja čiji je krajnji cilj zajednica ljubavi” (9).

Volf dokazuje prvenstvo pomirenja u Novome zavjetu fokusirajući se na jednom od glavnih Pavlovih tekstova o pomirenju, 2 Korinćanima 5,17-21 i istražujući njegovu društvenu dimenziju. On slijedi argument Seyoona Kima⁵ prema kojemu ishodište Pavlova jedinstvenog shvaćanja uporabe izraza ‘pomirenje’ treba tražiti u Pavlovu susretu s Kristom na putu u Damask – doživljaj u kojemu je Pavao, neprijatelj Božji, doživio oprostjenje i pomirenje s Bogom. Na temelju tog argumenta Volf ističe važne značajke Pavlove teologije o pomirenju te njihove kasnije društvene implikacije. On ih iznosi na slijedeći način:

1) “... *iako je milost nezamisliva bez pravde, pravda je podređena milosti*” (10). U svom iskustvu na putu za Damask Pavao (neprijatelj) susreće Boga (žrtvu) koji nije gnjevan, već pomirljiv i pun ljubavi. Međutim, provedba pravde nije zanemarena, budući da je u činu primanja milosti od Pavla zatraženo da dade odgovor za nepravde koje je učinio svojim progonstvima. Neobično, žrtva nije najprije tražila pravdu, a zatim nudila pomirenje. Naprotiv, on je pomirio “bezbožnike” i “neprijatelje” (Rim 4,5; 5,10). Volf objašnjava:

U srž doktrine o pomirenju nalazi se vjerovanje da se *ponuda pomirenja* ne temelji na ispunjenoj pravdi i na otklanjanju uzroka neprijateljstva. Naprotiv, ponuda pomirenja je način opravdavanja nepravdanih i nadvladavanje protivnikova neprijateljstva – ne toliko da bi se oprostila njihova nepravda i dokazalo njihovo neprijateljstvo, već da bi se otvorila mogućnost provođenja pravde i življenja u miru čiji je konačni oblik zajednica ljubavi (10).

2) “... *iako pomirenje ljudskih bića s Bogom ima prvenstvo, pomirenje između ljudskih bića je bitno za njihovo pomirenje s Bogom* (10). Pogrešna je alternativa razmišljati o pomirenju s Bogom najprije, a tek *onda*, kao posljedici, o pomirenju između ljudskih bića. Isto vrijedi i o neprijateljstvu prema Bogu i prema ostalim ljudskim bićima. Kao u Pavlovu slučaju, oni su bitno povezani i ne mogu se razdvajati, tvrdi Volf:

Dakle od samog početka i u biti, neprijateljstvo prema Bogu je neprijateljstvo prema ljudskim bićima, a neprijateljstvo prema ljudskim bićima je neprija-

5 Seyoon Kim, “God reconciled his enemy to himself: the origin of Paul’s concept of reconciliation,” u Richard N. Longenecker (ur.), *The Road from Damascus. The Impact of Paul’s Conversion on His Life, Thought, and Ministry* (Grand Rapids: Eerdmans, 1997), 102-104.

teljstvo prema Bogu. Posljedično, od samog početka, pomirenje nema samo vertikalnu već i horizontalnu dimenziju. Ono podrazumijeva odbacivanje neprijateljstva prema ljudima, ne samo odbacivanje neprijateljstva prema Bogu, i podrazumijeva pomak prema zajednici, upravo onoj zajednici koja je bila meta neprijateljstva (10).

Prema Pavlovu mišljenju, dakle, ako je milost u srži pomirenja s Bogom, milost je ta koja je u srži pomirenja između ljudskih bića. Štoviše, kao što se Bog približio otuđenom čovječanstvu, tako se i kršćani moraju odnositi prema svojim neprijateljima (Rim 15,7). Domet pomirenja bira zahvatiti izvan granica crkve i prigreliti cjelokupnu stvarnost. To je Pavlovo viđenje pomirenja. Krajnji je cilj konačno pomirenje svega (Kol 1,20). Naše će društveno angažiranje biti kršćansko jedino ako bude upravljano takvom vizijom, zaključuje Volf.

Trojstvo oblikuje društvenu viziju

U jednom drugom članku koji se bavi društvenim pitanjima, Volf navodi doktrinu o Trojstvu kao model koji oblikuje društveno angažiranje kršćana.⁶ Budući da su stvorena na Božju sliku i radi zajedništva s Trojedinim Bogom, ljudska bića trebaju se ugledati na Boga u svojim odnosima. No na koji način zapravo može doktrina o Trojstvu pružiti model za ljudske odnose? To se definitivno neće sastojati u određenom sustavu, planu ili specifičnom programu djelovanja na društvenom području, potvrđuje Volf. Naprotiv, doktrina o Trojstvu treba oblikovati konkretnu "društvenu viziju" zbog toga što sadrži "presjek konačnog normativnog cilja kojemu trebaju težiti svi društveni programi" (6). Kao i u ovoj knjizi, Volf se usredotočuje na društvene činitelje, na njihovu prirodu i odnose,⁷ i pokušava istražiti načine kojima doktrina o Trojstvu može oblikovati društvene činitelje.

Postoje dvije značajke unutar doktrine o Trojstvu koje Volf smatra značajnima za njegov projekt: identitet i davanje sebe. Uzajamno prebivanje božanskih osoba unutar Trojstva – u kojemu je identitet svake osobe oblikovan odnosom s ostalima a ipak svaka osoba ostaje drukčija – sugerira dvije važne stvari o iz-

6 Miroslav Volf, "The Trinity is Our Social Program: the Doctrine of the Trinity and the Shape of Social Engagement," rad predstavljen na konferenciji "The Doctrine of God and Theological Ethics" na King's College, London, 28-30 travnja, 1997, a kasnije objavljen u *Modern Theology* 14 (1998): 403-423.

7 Izraz "društveni" u Volfovu se članku koristi odnoseći se na "način na koji je osobnost, po svojoj prirodi, umetnuta u male i velike mreže odnosa, kao njihov jedinstven sloj i kao njihov kreativan oblikovatelj" (6).

građivanju identiteta. Prvo, "identitet se ne može smanjiti", to jest, uvijek postoji potreba održavanja granica, "određeni vid potvrđivanja osobnosti u prisutnosti drugoga te vid drugosti drugoga pred jastvom" (11). Drugo, "identitet nije ograden sobom", osobnost uvijek u sebi sadrži i 'drugoga':

Osobnost se oblikuje pravljenjem mjesta za drugoga i davanjem mjesta drugome, dopuštajući da bude obogaćena nastanjujući drugoga i dijeleći od svog obilja budući da je nastanjena od strane drugoga, preispitujući sebe kad drugi zatvori svoja vrata i izazivajući drugoga dok kuca na njegova vrata (12).

No da bi takvo promišljanje o identitetu bilo korisno, a ne samo apstraktan prijedlog, ono mora biti smješteno unutar pripovijetke o davanju sebe, tvrdi Volf. On je svjestan, međutim, da ljudska bića ne mogu u potpunosti oponašati Boga, pogotovo ne u savršenom "naizmjeničnom protoku ljubavi" odraženom u unutarnjem življenju Trojstva, i stoga nisu pozvani oponašati Boga u tom pogledu. No ipak, kao što je Isus upozorio svoje sljedbenike, oni neće nužno pokazati da su Božja djeca kada budu ljubili one koji ljube njih, već kada će ljubiti svoje neprijatelje i na taj način oponašati Božju jednosmjernu ljubav usmjerenu prema buntovnom i otuđenom čovječanstvu. Upravo ta Božja ljubav odozgo, nastavlja Volf, njegova ljubav koja daruje sebe grješnom čovječanstvu, te njegova želja da spasi svijet, predstavljaju model za našu društvenu praksu i temelj za našu društvenu viziju. Božji će Duh osnažiti sljedbenike Raspetoga da sudjeluju u njegovoj ljubavi koja daje sebe za drugoga i da zagrlje drugoga.

Zaključna promišljanja

Predstavljajući glavne teme i pravce argumentiranja u Volfovu shvaćanju i predstavljanju pomirenja, potrebno je reći još nekoliko napomena. Započinjem sa zapažanjem da iako je Volf pisao iz situacije sukoba u njegovoj vlastitoj zemlji, i upućuje na mnoge druge zategnute situacije diljem svijeta, njegova knjiga ne pokušava ponuditi rješenja za post-sukobljavajuću situaciju. Naprotiv, ona je argument koji 'gleda naprijed'. Njegova je preokupacija ponuditi način razmišljanja o življenju zajedno unatoč dubokim razlikama među članovima društva. Volfov je pristup koristan u pružanju modela za artikuliranje značajnosti doktrine o pomirenju u oblikovanju društvenih činitelja i njihovih odnosa. On zauzima "preventivan" način pristupa – u smislu da želi ponuditi pomoć kršćanima u promišljanju i artikuliranju pogleda na identitet, drugost i pravdu koji će promicati kulturu mira i pomirenja.

Volf je jasno pokazao da se u adekvatnoj raspravi o društvenoj zbilji i praksi ne može zanemariti bavljenje važnim pitanjem identiteta. Kao što smo vidjeli,

veći dio sudioništva kršćana u situacijama sukoba, kao i stalna praksa isključenja, proizlazi iz značajnog stupnja neadekvatnog razumijevanja i izgrađivanja identiteta – i njegove mreže odnosa između kulture i osobnosti, te između osobnosti i “drugog”. Bavljenje društvenim značenjem pomirenja nužno podrazumijeva bavljenje pitanjem identiteta.

Volfova djela jasno pokazuju da istraživanje društvenog značenja pomirenja podrazumijeva dva uvjeta. Prvo, prije nego što se požuri s povlačenjem društvenih implikacija iz teološkog koncepta o pomirenju, potrebno je pokazati da *pomirenje ima svojstvenu društvenu dimenziju*. Drugo, odnos između pravde, kao neophodne dimenzije u potrazi za pomirenjem (primarna kategorija za kršćansko društveno angažiranje), i ljubav (krajnji cilj pomirenja), treba biti objašnjen društvenim terminima.

Dvije važne poante teologije o pomirenju koje je Volf sazeo iz 2 Korinćanima 5, dobro su shvaćene – *prvenstvo milosti u potrazi za pravdom i unutarnji odnos između vertikalnih i horizontalnih dimenzija pomirenja*. Zadržavajući prvenstvo pomirenja između ljudskih bića i Boga, on jasno pokazuje da ne možemo podrazumijevati *to* pomirenje izvan konteksta pomirenja između ljudskih bića. Ne možemo razdvajati to dvoje: biti pomiren s Bogom znači biti pomiren s “drugim”, tko god to bio. Međutim, te tvrdnje trebaju biti potvrđene iscrpnim proučavanjem Pavlovih glavnih značajki pomirenja u njegovim poslanicama. Jedino se nakon takvog proučavanja Volfova teza može održati ili ne održati.

Značajno je zapaziti cjelokupni okvir u koji Volf smješta raspravu o pomirenju: ne kao potragu za postizanjem konačnoga pomirenja već kao potragu za potrebnim resursima, i kao artikuliranje načina kako živjeti u miru u neprijateljskim uvjetima. Ništa manje značajno nije inzistiranje na tome da i “žrtve” također trebaju prakticirati pokajanje, oproštenje, prihvaćanje neprijatelja, otvarajući na taj način mogućnost za pravdu.

Pokušavajući ponuditi kršćansko društveno stajalište o pomirenju s biblijskog i teološkog motrišta, Volf promišlja o tome može li netko na značajan način nadići “društvene činitelje”. Zapravo, on se namjerno ograničava samo na naslovljavanje tih društvenih činitelja. No da li je to oštro razlikovanje ispravno? Možemo li uopće govoriti o društvenim činiteljima bez da uzmemo u obzir pitanje o društvenom angažiranju? Da bi Volfov prijedlog imao djelotvoran utjecaj na društvenoj i političkoj razini, moramo također pitati: kakav vid društvenog angažiranja nalažu njegovi društveni činitelji ako mogu dobro obaviti svoj posao, ako ne žele biti trajno frustrirani? I opet, ako se uzme u obzir da Volf traži ove specifične karakteristike kod društvenih činitelja, kakve društvene angažmane ovi društveni činitelji žele prihvatiti? Ako promislimo o tome kako su društveni činitelji sastavljeni kroz mrežu odnosa s društvenim angažiranjima, postaje jasno da ne možemo raspravljati o jednome izostavljajući drugo, budući da je društveni

činitelj sjedinjen s društvenim angažiranjima, a društvena su angažiranja inter-nalizirana u društvenim činiteljima.

Snaga kreativnosti Volfova cjelokupnog argumenta je uistinu uvjerljiva na razini općeg teološko-etičkog odraza na autentične kršćanske stavove i stajališta. Na praktičnoj razini, međutim, ostavlja mnoga pitanja otvorenima. Nije jasno kako pretvoriti tu “voljnost da se zagrlji” u konkretno djelovanje, ili kako uvjeriti ljude/institucije (uključujući crkve) da prihvate i ljube “druge”. Uistinu, može li se ta “voljnost da se zagrlji” pokrenuti, zadržati i razviti izvan ‘zajednice zagrljaja’? Iako je, u konačnici, voljnost da se zagrlji izbor, odluka koju osoba treba donijeti, nema naznaka procesu koji bi na kraju mogao dovesti osobu do mjesta gdje bi mogla načiniti tu odluku.

Ponudit ću još jedan komentar na pitanje pravde u Volfovu argumentu. Iako je jasno da će Božje pretposljednje djelo biti provođenje njegove savršene pravde – nakon kojeg će uslijediti čin “zagrljaja” – nije baš jasno na koji način trebamo u međuvremenu vršiti pravdu i na koji će način “potlačeni”, uzimajući u obzir njihovu “voljnost da se zagrlji”, vidjeti svoje tlačitelje osuđene. Što se točno zbiva sa zločincima? Na koji će se način nad njima provesti pravda u okviru voljnosti da se zagrlji? Da, neću dopustiti da moj identitet bude oblikovan zavišću i neprijateljstvom; da, želim zagrliti, no na koji će način tlačitelji odgovarati za svoja zlodjela? Što podrazumijeva opraštanje? Kako nazvati nepravde učinjene u činu “raširenih ruku” da bi neprijatelj mogao ući? Uistinu, stječe se dojam da zaokupljenost “lokalnom” ili “neposrednom” pravdom navodi Volfa na odgađanje ozbiljnog pitanja o načinu na koji osoba treba odgovarati za svoja zlodjela.

Na posljertku, htio bih reći da nas je, bez obzira na ova pitanja, Miroslav Volf zadužio svojim ogromnim doprinosom temi pomirenja. Njegova knjiga *Isključenje i zagrljaj* duboka je uzbudljiva, izazovna i smjerna, izvanredna i preobražavajuća, sve to istovremeno. Razjašnjava značenje križa za multikulturalno, multietničko i složeno društvo u kojemu živimo u današnjici i postavlja pitanja koja evandeoski teolozi rijetko postavljaju. Ona istražuje što znači živjeti autentičnim kršćanskim životom u podijeljenom društvu. Nitko osim Volfa nije jasnije rekao da se u adekvatnom promišljanju o kršćanskom socijalnom angažiranju u društvu ne smiju zaobići ključni pojmovi kao što su društveni činitelji, identitet, drugost, isključenje, neprijateljstvo, grijeh, opraštanje, sjećanje, pomirenje, istina i pravda. Volf nas je uvjerio da se odazovemo na veliku potrebu za dubokim promišljanjem o, i konkretno objašnjenje društvene i političke dimenzije naših biblijsko/teoloških koncepata koji će omogućiti crkvama da budu činitelji mira i pomirenja u ranjenom i sukobljenom svijetu kao što je naš. Volfov rad o pomirenju rijedak je spoj akademske izvrsnosti i istinske privrženosti biblijskoj otkupiteljskoj pripovijetki o Kristovu križu. Tko god čita ovu knjigu, ne samo da će biti obogaćen i izazvan, već će biti potaknut slijediti primjer Raspetog.

Popis djela Miroslava Volfa na temu pomirenja

Against the Tide: Love in a Time of Petty Dreams and Persisting Enmities. Grand Rapids: Eerdmans, 2010.

The End of Memory. Remembering Rightly in a Violent World. Grand Rapids: Eerdmans, 2006.

Free of Charge: Giving and Forgiving in a Culture Stripped of Grace. Grand Rapids: Zondervan, 2005.

"Love's Memory," *The 2002 Princeton Lectures on Youth, Church, and Culture*, 57-82. Princeton: Princeton Theological Seminary, 2002.

"Living with the Other," *Journal of Ecumenical Studies* 39 (Winter-Spring, 2002), 8-25

"The Final Reconciliation: Reflections on a Social Dimension of the Eschatological Transition." *Modern Theology* 16.1 (2000): 91-113.

"Forgiveness, Reconciliation, and Justice: A Theological Contribution to a More Peaceful Social Environment." *Millennium: Journal of International Studies* 29.3 (2000): 861-77.

"The Social Meaning of Reconciliation." *Transformation* 16 (1999): 7-12.

"The Trinity is our Social Program: The Doctrine of the Trinity and the Shape of Social Engagement." *Modern Theology* 14 (1998).

"When Gospel and Culture Intersect: Notes on the Nature of Christian Difference." *Evangelical Review of Theology* 22: 3 (1998): 196-207.

"A Theology of Embrace in an Age of Exclusion" in *The 1997 Washington Forum*, World Vision, 1997.

"Truth, Freedom, and Violence," *Christianity and Culture in the Crossfire*, ed. David A Hoekema and Body Fong, 28-50. Grand Rapids: Eerdmans, 1997. (With Judith M. Gundry Volf) *A Spacious Heart. Essays on Identity and Togetherness*. Harrisburg: Trinity Press, 1997.

"Cultural Identity and Recognition: On Why the Issue Matters," *Brenpunkt Di-ekonie. Rugolph Weth zum 60. Geburtstag*, ed. Michael Welker, 201-218. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1997.

Exclusion and Embrace. A Theological Exploration of Identity, Otherness and Reconciliation. Nashville: Abingdon Press, 1996.

"Christian Faith and Human Enmity," *Steps Toward Reconciliation: Ecumenical Conference on Christian Faith and Human Enmity*, 61-78. Budapest: Ecumenical Council of Churches in Hungary, 1996.

"A Vision of Embrace: Theological Perspectives in Cultural Identity and Conflict." *Ecumenical Review* 47 (1995): 195-205.

"Soft Difference: Theological Reflections on the Relation Between Church and Culture in 1 Peter," *Ex Auditu* 10 (1994): 15-30.

"Justice, Exclusion, and Difference," *Synthesis Philosophica* 9 (2 1994): 455-476.

"The Church as a Prophetic Community and a Sign of Hope," *European Journal of Theology* 2 (1993): 9-30.

"Exclusion and Embrace: Theological Reflections in the Wake of 'Ethnic Cleansing,'" *Journal of Ecumenical Studies* 29 (1992): 230-248.

Literatura

Seyoon Kim (1997). "God reconciled his enemy to himself: the origin of Paul's concept of reconciliation," u Richard N. Longenecker (ur.), *The Road from Damascus. The Impact of Paul's Conversion on His Life, Thought, and Ministry*. Grand Rapids: Eerdmans, 102-104.

Volf, Miroslav (1996). *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness and Reconciliation*. Nashville: Abingdon.

Volf, Miroslav (1999). "The Social Meaning of Reconciliation," u *Transformation* 16:1 (1999), 7-12.

Volf, Miroslav (2002). *Isključenje i zagrljaj: Teološko promišljanje identiteta, drugosti i pomirenja*. Zagreb: STEPress.

Prevela s engleskog Ljubinka Jambreč